

Πρεσβεία της Ελλάδος στη Βηρυτό
Γραφείο Οικονομικών και Εμπορικών Υποθέσεων

**ΕΡΕΥΝΑ ΑΓΟΡΑΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΑΓΡΟΤΙΚΟ ΤΟΜΕΑ ΚΑΙ ΤΑ ΑΓΡΟΔΙΑΤΡΟΦΙΚΑ
ΠΡΟΪΟΝΤΑ ΣΤΟΝ ΛΙΒΑΝΟ**

Βηρυτός, Ιανουάριος 2025

ISO 9001:2008 GEN 30 - 02

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

A. ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΚΛΑΔΟΥ/ΠΡΟΪΟΝΤΟΣ	3
A.1 Περιγραφή Κλάδου: Ο Αγροτικός τομέας του Λιβάνου	3
Γενικά Χαρακτηριστικά.....	3
B. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ.....	5
B.1 Ένα δυϊστικό παραδοσιακό γεωργικό σύστημα	5
B.2 Οργάνωση της αλυσίδας εφοδιασμού	5
B.3 Υπερβολική εξάρτηση από τις εισαγωγές και δυνατότητες για υψηλότερες εξαγωγές τροφίμων.....	6
B.4 Ποιότητα τροφίμων και πρότυπα	6
Γ. ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΩΝ ΠΡΟΚΛΗΣΕΩΝ	7
Γ.1 Η Εθνική Γεωργική Στρατηγική του Λιβάνου (2020-2025)	7
Γ.2 Δημιουργία διαφορετικού πιστωτικού συστήματος.....	9
Γ.3 Βελτίωση της λειψυδρίας και της ποιότητας του ύδατος.....	10
Δ. ΑΞΙΟΛΟΓΟΙ ΥΠΟ-ΤΟΜΕΙΣ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΚΑΛΛΙΕΡΓΕΙΑΣ ΣΤΟΝ ΛΙΒΑΝΟ....	11
Δ.1 Η καλλιέργεια κάνναβης	11
Δ.2 Βιολογική καλλιέργεια: οικονομία αιγών και παραγωγή μηλίτη	11
Δ.2.1 Success story: η λιβανική εταιρία Biomass	12
Δ.2.2 Success story: η λιβανική εταιρία Go Baladi.....	13
Δ.2.3 Success story: η λιβανική εταιρία Wata	13
E. ΣΥΝΟΨΗ.....	15
E.1 Κύρια σημεία του Λιβανικού αγροτικού τομέα	15
E.2. Γενικότερες προκλήσεις για τον τομέα	15
E.3. Ειδικότερες προκλήσεις για τον τομέα λόγω του πολέμου.....	16
E.4. Διεθνείς εκθέσεις στον Λίβανο και προοπτικές διμερούς συνεργασίας.....	18
ΣΤ. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	19
Ζ. ΧΡΗΣΙΜΟΙ ΣΥΝΔΕΣΜΟΙ - ΠΗΓΕΣ	20

A. ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΚΛΑΔΟΥ/ΠΡΟΪΟΝΤΟΣ

A.1 Περιγραφή Κλάδου: Ο Αγροτικός τομέας του Λιβάνου, Γενικά Χαρακτηριστικά

Η γεωργία διαδραματίζει σημαντικό ρόλο για την επισιτιστική ασφάλεια του Λιβάνου. Ο τομέας αντιπροσωπεύει περίπου το 9% του ΑΕΠ και το 4% της συνολικής απασχόλησης. Η βιομηχανία μεταποίησης τροφίμων συμβάλλει σε ένα επιπλέον 4%, με αποτέλεσμα η βαρύτητα του αγροδιατροφικού τομέα στο ΑΕΠ να ανέρχεται έως και το 13% (σύμφωνα και με τελευταία στοιχεία του Οργανισμού Τροφίμων και Γεωργίας των Ηνωμένων Εθνών, FAO).

Ο αγροτικός πληθυσμός του Λιβάνου αντιπροσωπεύει περί το 11% του συνόλου, αλλά είναι φτωχότερος από τον υπόλοιπο πληθυσμό. Η γεωργία αποτελεί σημαντική πηγή απασχόλησης και εισοδήματος για μεγάλο μέρος του πληθυσμού στις αγροτικές περιοχές. Περίπου το 9% των γεωργικών εκμεταλλεύσεων είναι γυναίκες, που ασχολούνται με τη βιοποριστική γεωργία.

Η κρίση στη Συρία είχε τις συνέπειές της στον Λίβανο. Η μαζική εισροή προσφύγων από το 2011 είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση της πίεσης στις φυσικές και κοινωνικές υποδομές της χώρας και είχε σημαντικό αντίκτυπο στους τομείς της γεωργίας και των τροφίμων. Το 2024, ξεκίνησε να τίθεται σε εφαρμογή ένα κοινό ολοκληρωμένο διετές ενιαίο πλαίσιο αντιμετώπισης έκτακτης ανάγκης «Lebanon Response Plan 2024», με στόχο την παροχή μιας προσέγγισης που να συνδυάζει ανθρωπιστική βοήθεια και σταθεροποίηση σε όλους τους πληθυσμούς που έχουν ανάγκη.

Επιπλέον, η πολύπλευρη κρίση που βιώνει ο Λίβανος από το 2019 είχε σοβαρές οικονομικές και κοινωνικές επιπτώσεις στον πληθυσμό. Η επισιτιστική ανασφάλεια έχει γίνει όλο και πιο οξεία και εκτεταμένη από το 2019. Η γεωργική παραγωγή έχει επίσης μειωθεί λόγω της οικονομικής κρίσης, επηρεάζοντας τα μέσα διαβίωσης των φτωχότερων. Το υψηλό κόστος παραγωγής, η εξάρτηση από τις εισαγωγές εισροών και οι περιορισμένες επενδύσεις σε υποδομές θέτουν πρόσθετες προκλήσεις για την ανταγωνιστικότητα και την παραγωγικότητα του τομέα.

Με βάση την έκθεση για την ολοκληρωμένη ταξινόμηση των φάσεων επισιτιστικής ασφάλειας (IPC) 2023, το 15% των Λιβανέζων αναμένεται να αντιμετωπίσει υψηλά επίπεδα οξείας επισιτιστικής ανασφάλειας τα επόμενα έτη και, κατά συνέπεια, να χρειαστεί -επιπρόσθετη- βοήθεια. Η διατροφική πρόσληψη έχει επίσης επηρεαστεί, οδηγώντας σε υποσιτισμό, καθώς η διατροφή στρέφεται σε φθηνότερα και λιγότερο θρεπτικά τρόφιμα, σε υποβάθμιση της ποικιλομορφίας της διατροφής και σε μεγαλύτερη έκθεση σε κινδύνους για την ασφάλεια των τροφίμων.

Σύμφωνα με την έρευνα Data in Emergencies (DIEM) στα γεωργικά νοικοκυριά του Λιβάνου που διεξήχθη στα τέλη του 2023, το 21% των νοικοκυριών ανέφεραν ότι βίωσαν πρόσφατα μέτρια ή σοβαρή επισιτιστική ανασφάλεια με βάση την κλίμακα εμπειρίας επισιτιστικής ανασφάλειας (FIES). Περίπου το 34% των νοικοκυριών

χρησιμοποίησαν μειωμένες στρατηγικές αντιμετώπισης με βάση τα τρόφιμα σε ευθυγράμμιση με την ολοκληρωμένη ταξινόμηση της φάσης 2 για την επισιτιστική ασφάλεια. Σύμφωνα με τον δείκτη στρατηγικών αντιμετώπισης βιοποριστικών αναγκών, σχεδόν όλα τα νοικοκυριά (96%) ανέφεραν ότι υιοθέτησαν στρατηγικές αντιμετώπισης βιοποριστικών αναγκών για να καλύψουν τις ανάγκες τους σε τρόφιμα, με πιο συνηθισμένες τη μείωση των δαπανών για γεωργικά εφόδια (90%) και τη μείωση των δαπανών υγείας (74%). Τα περισσότερα από αυτά τα νοικοκυριά (88%) καταφεύγουν σε στρατηγικές αντιμετώπισης της κρίσης λόγω ανεπάρκειας τροφίμων ή οικονομικών πόρων για τη στήριξη των μελών του νοικοκυριού. Σχεδόν όλα τα νοικοκυριά (98%) δήλωσαν ότι χρειάζονται βοήθεια βραχυπρόθεσμα έως μεσοπρόθεσμα.

Πάντως, ο γεωργικός τομέας του Λιβάνου θεωρείται ότι διαθέτει ικανοποιητικό δυναμικό, που θα μπορούσε να συμβάλει στην ανάκαμψη της χώρας από τη συστημική κρίση, που εκτυλίσσεται, άνευ προηγουμένου, εδώ και πέντε πλέον έτη από τον Οκτώβριο του 2019, την πανδημία COVID-19 και τον πόλεμο Ισραήλ-Χεζμπολλά. Ο Λίβανος διαθέτει σχετικά διαφοροποιημένη γεωργική γη και συγκριτικό πλεονέκτημα στην εμπορία λαχανικών, φρούτων και κρασιού, ελαιόλαδο και τους κονδύλους.

Ωστόσο, σύμφωνα με τα στοιχεία που μπόρεσε να εντοπίσει η παρούσα μελέτη, η ανάπτυξη του τομέα περιορίζεται από προκλήσεις, σε οκτώ κύριους τομείς, που επισημαίνονται κατωτέρω, ως εξής:

1. Ανταγωνιστικότητα και παραγωγικότητα της γεωργίας
2. Ανάπτυξη του εμπορίου και υποκατάσταση εισροών
3. Απασχόληση
4. Γεωργικές υπηρεσίες και E&A
5. Γεωργική χρηματοδότηση και ασφάλιση
6. Γεωργικές υποδομές
7. Κλιματική αλλαγή και χρήση των φυσικών πόρων
8. Οργάνωση της αλυσίδας εφοδιασμού.

Ακόμη, σύμφωνα και με στοιχεία του FAO για τον αγροτικό τομέα του Λιβάνου, υπάρχουν τρεις οριζόντιοι στόχοι, που είναι κρίσιμοι για την αντιμετώπιση όλων των υφιστάμενων προκλήσεων:

- ✓ Βελτίωση της συλλογής δεδομένων και πρόσβασης
- ✓ Ενεργοποίηση κανονισμών και διακυβέρνησης
- ✓ Προώθηση της κοινωνικής ενσωμάτωσης.

B. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ

B.1 Ένα δυϊστικό παραδοσιακό γεωργικό σύστημα

Η τρέχουσα πρόκληση είναι να μετατραπεί το υφιστάμενο μικρό, ημι-αποδοτικό σύστημα σε πιο παραγωγικές και εμπορικά προσανατολισμένες εκμεταλλεύσεις. Επιπλέον, η αγορά γης του Λιβάνου είναι αναποτελεσματική, με μεγάλο κόστος καταχώρησης και συναλλαγών, βραχυπρόθεσμα ενοίκια και υπερβολικές τιμές ενοικίασης γης. Ασαφείς ρόλοι και αρμοδιότητες για τη διαχείριση των κοινών γαιών οδηγούν σε υπερεκμετάλλευση για βόσκηση και γεωργικές καλλιέργειες. Ωστόσο, η αύξηση των τιμών της γης και η εγκατάλειψή της ταυτόχρονα, οφείλονται κυρίως στον κατακερματισμό, που προκαλείται από την ισχύουσα νομοθεσία περί κληρονομιάς. Μεταρρυθμίσεις σε ζητήματα γης και βελτιώσεις στα γεωργικά συμβόλαια είναι απαραίτητες. Οι περισσότεροι Λιβάνιοι αγρότες έχουν κληρονομήσει τη γη που καλλιεργούν και τη δραστηριότητα από τους προκατόχους τους, αλλά δεν είχαν καμία γεωργική εκπαίδευση ή κατάρτιση για να εκσυγχρονίσουν την παραγωγή τους και τις διαχειριστικές τους δεξιότητες. Συνεπώς, το εργατικό δυναμικό αποτελείται κυρίως από εργαζόμενους χαμηλής ειδίκευσης, οι οποίοι συχνά προέρχονται από το εξωτερικό, συμπεριλαμβανομένων των Σύριων προσφύγων. Αυτό εμποδίζει την ικανότητα των γεωργών να υιοθετήσουν τις νέες τεχνολογίες και τις ορθές γεωργικές πρακτικές. Από την άποψη αυτή, οι υφιστάμενες δημόσιες και ανεξάρτητες υπηρεσίες συμβουλευτικής σε θέματα γεωργίας, θα ήταν σκόπιμο να ενισχυθούν.

B.2 Οργάνωση της αλυσίδας εφοδιασμού

Η γεωργική αλυσίδα εφοδιασμού στον Λίβανο αντιμετωπίζει σημαντικούς περιορισμούς, όπως τη χαμηλή διαπραγματευτική ισχύ των γεωργών στις συναλλαγές στην αγορά και τους αδύναμους συνεταιρισμούς. Επηρεάζεται από την έλλειψη ισορροπιών στην αγορά και τους κινδύνους από τη χρήση αθέμιτων εμπορικών πρακτικών. Η αύξηση της διαφάνειας των χονδρεμπορικών αγορών και των διανομέων θα ήταν ευεργετική. Από αυτή την άποψη, η ενίσχυση του συστήματος των συνεταιρισμών και ο σχεδιασμός ψηφιακών και ρυθμιστικών λύσεων μπορεί να είναι χρήσιμος. Απαιτείται η μεταρρύθμιση και ο εκσυγχρονισμός του κανονιστικού πλαισίου, απλοποιώντας την καταχώριση και την παρακολούθηση των διαδικασιών για τις γεωργικές εκμεταλλεύσεις και τους συνεταιρισμούς. Πιθανά μέτρα για την ενίσχυση του ρόλου των συνεταιρισμών περιλαμβάνουν τη διευκόλυνση των δεσμών μεταξύ βιομηχάνων και συνεταιρισμών, τη βελτίωση της ενσωμάτωσης στην αλυσίδα αξίας με το άνοιγμα νέων καναλιών πωλήσεων και την κατάρτιση προγραμμάτων, που θα προηγούνται της έναρξης λειτουργίας νέων συνεταιρισμών.

B.3 Υπερβολική εξάρτηση από τις εισαγωγές και δυνατότητες για υψηλότερες εξαγωγές τροφίμων

Η χώρα εξαρτάται από τις εισαγωγές των ίδιων των τροφίμων που καταναλώνει, όπως το σιτάρι και άλλα δημητριακά, τα όσπρια και, σε μικρότερο βαθμό, τα προϊόντα ξηρών καρπών. Οι εισαγωγές τροφίμων αντιπροσωπεύουν περίπου το 50% των θερμίδων, που καταναλώνονται στο εσωτερικό της χώρας και η εξάρτηση από τις παγκόσμιες αγορές αυξάνεται. Ωστόσο, ο Λίβανος έχει τη δυνατότητα να αυξήσει την παραγωγή τόσο των βασικών τροφίμων όσο και των τροφίμων καλλιέργειών υψηλής αξίας, υποκαθιστώντας τις εισαγωγές με εγχώρια προϊόντα για την εθνική επισιτιστική ασφάλεια και αυξάνοντας τις εξαγωγές προϊόντων υψηλής αξίας και ποιότητας.

Επί του παρόντος, οι καλλιέργειες χαμηλής αξίας κυριαρχούν στη γεωργική γη της χώρας. Περισσότερο από το 50% της καλλιεργούμενης γης προορίζεται για ελιές, σιτάρι, πατάτες και κριθάρι, τα οποία αντιπροσωπεύουν λιγότερο από το 25% της συνολικής παραγόμενης αξίας. Εν τω μεταξύ, μόνο το 1,7% της καλλιεργούμενης γης χρησιμοποιείται για την καλλιέργεια ντομάτας, η οποία αντιπροσωπεύει το 9% της συνολικής παραγόμενης αξίας. Ο Λίβανος εξαρτάται, επίσης, από τις εισαγωγές γεωργικών εισροών και της τεχνολογίας, περιορίζοντας την αυτάρκεια στην εξασφάλιση εσοδίων υψηλών αποδόσεων. Η στήριξη της γεωργικής έρευνας και ανάπτυξης αποτελεί, επομένως, βασικό στοιχείο για έναν ανταγωνιστικό και πιο διαφοροποιημένο τομέα.

B.4 Ποιότητα τροφίμων και πρότυπα

Το εξαγωγικό δυναμικό περιορίζεται από την έλλειψη ποιότητας των προϊόντων, ορθών γεωργικών πρακτικών, προτύπων ασφάλειας, ιχνηλασιμότητας και συστημάτων πιστοποίησης. Η απουσία προτύπων και πιστοποιήσεων εμποδίζει την πρόσβαση στις διεθνείς αγορές και την ενσωμάτωση σε παγκόσμιες αλυσίδες αξίας. Η προαιρετική κτηματογράφηση της γεωργικής ιδιοκτησίας, μέσω κτηματολογικών γραφείων, δυσχεραίνει την επιβολή της ποιότητας και της ασφάλειας. Η χώρα θα ωφεληθεί από την ανάπτυξη ποιοτικών κανονισμών, συστημάτων ελέγχου και πιστοποίησης της ποιότητας των προϊόντων. Επί παραδείγματι, η έλλειψη ενός συστήματος δοκιμών και εγκαταστάσεων αποτελεί εμπόδιο για την ανάπτυξη πιστοποιημένων γεωργικών προϊόντων υψηλής ποιότητας για διεθνείς εξαγωγές. Ως εκ τούτου, ο Λίβανος θα ωφελούνταν από την ανάπτυξη στοχευμένης στρατηγικής, σύγχρονης νομοθεσίας και δημιουργίας εγκαταστάσεων για τη δοκιμή των υπολειμμάτων των φυτοφαρμάκων και άλλων ουσιών. Ο στόχος θα ήταν να παρέχει στους γεωργούς μια εύκολα προσβάσιμη υπηρεσία δοκιμών, που θα ωφελήσει τόσο τους εγχώριους όσο και τους διεθνείς καταναλωτές.

Γ. ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΩΝ ΠΡΟΚΛΗΣΕΩΝ

Γ.1 Η Εθνική Γεωργική Στρατηγική του Λιβάνου (2020-2025)

Η εθνική γεωργική στρατηγική της χώρας (National Agriculture Strategy 2020-2025 (NAS), η οποία περιγράφεται λεπτομερώς σε έκθεση του Υπουργείου Γεωργίας της χώρας, έχει καταρχήν ως στόχο την ανάπτυξη του αγροδιατροφικού τομέα και την επίτευξη βιώσιμης ανάπτυξης, ώστε να ανταποκριθεί στις προκλήσεις της κρίσιμης περιόδου που αντιμετωπίζει ο Λίβανος, ουσιαστικά σε μόνιμη βάση, λόγω της οικονομικής και χρηματοπιστωτικής κρίσης, καθώς και της πανδημίας COVID-19. Δεδομένου ότι πλέον έχουν προκύψει και οι επιπτώσεις από τον πόλεμο Ισραήλ-Χεζμπολλά, είναι ακόμη πιο επιτακτική, όσο και δυσκολότερη, η ανάγκη να καλυφθούν οι ανωτέρω στόχοι. Το μακροπρόθεσμο όραμα της NAS είναι να καταστεί ο αγροδιατροφικός τομέας κρίσιμος παράγοντας για την επίτευξη της επισιτιστικής ασφάλειας και βασικός μοχλός για την ανθεκτικότητα και τη μετατροπή της λιβανικής οικονομίας σε παραγωγική οικονομία. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί ακολουθώντας μια διπλή προσέγγιση που στοχεύει, αφενός, στην αποκατάσταση των μέσων διαβίωσης και των παραγωγικών ικανοτήτων των γεωργών, των παραγωγών και όλων των παραγόντων της αλυσίδας αξίας του αγροδιατροφικού τομέα και, αφετέρου, στην αύξηση της παραγωγής και της παραγωγικότητας, ώστε να καταστεί η γεωργία ένας πιο κερδοφόρος τομέας που θα συμβάλει στη μείωση των εισαγωγών και στην ενίσχυση της αποτελεσματικότητας των αλυσίδων αξίας και της ανταγωνιστικότητάς τους για την αύξηση των γεωργικών εξαγωγών, καθώς και στη διασφάλιση της βιώσιμης διαχείρισης των φυσικών πόρων και στην αύξηση της χρήσης ανανεώσιμων πηγών ενέργειας για τον μετριασμό των επιπτώσεων της κλιματικής κρίσης.

Προκειμένου να επιδιωχθεί ο γενικός στόχος της NAS να μετασχηματιστεί το λιβανικό αγροδιατροφικό σύστημα και να καταστεί πιο ανθεκτικό, χωρίς αποκλεισμούς, ανταγωνιστικό και βιώσιμο, οι παρεμβάσεις συγκεντρώνονται γύρω από τους ακόλουθους πέντε πυλώνες: (1) αποκατάσταση των μέσων διαβίωσης και των παραγωγικών ικανοτήτων των γεωργών και των παραγωγών, (2) αύξηση της γεωργικής παραγωγής και της παραγωγικότητας, (3) ενίσχυση της αποτελεσματικότητας και της ανταγωνιστικότητας των αλυσίδων αξίας των αγροδιατροφικών προϊόντων, (4) βελτίωση της προσαρμογής στην κλιματική αλλαγή και της βιώσιμης διαχείρισης των αγροδιατροφικών συστημάτων και των φυσικών πόρων και (5) ενίσχυση του ευνοϊκού θεσμικού περιβάλλοντος.

Η στρατηγική επικεντρώνεται έντονα στη γενική ανάγκη να συμβάλει στην εξάλειψη της πείνας και του υποσιτισμού, μέσω της ανάπτυξης της γεωργίας και των επισιτιστικών συστημάτων, αλλά τα συγκεκριμένα μέτρα που αναφέρονται είναι (i) η ανάπτυξη μιας πλατφόρμας για την προσέλκυση χρηματοδότησης σε συνεργασία με ενώσεις, χρηματοδοτικά μέρη και δωρητές και (ii) ο καθορισμός ενός συστήματος επιδοτούμενης εισαγωγής τροφίμων, που συνδέεται με την προώθηση υγιεινών και θρεπτικών προτύπων κατανάλωσης τροφίμων.

Προκειμένου να καταστεί η γεωργία πιο παραγωγική και βιώσιμη, η ΝΑΣ στοχεύει (i) στην αύξηση των καλλιεργούμενων εκτάσεων, της παραγωγής ζώων και υδατοκαλλιέργειας και στην ενίσχυση της παραγωγικότητας, (ii) στην επένδυση σε εγκαταλελειμμένες εκτάσεις και στην ανάκτηση γης και στην αύξηση των καλλιεργούμενων εκτάσεων για τα σιτηρά και τα ψυχανθή, (iii) στην αύξηση της παραγωγής σπόρων και δενδρυλλίων, (iv) στον έλεγχο των επιβλαβών οργανισμών καραντίνας και των διασυνοριακών επιβλαβών οργανισμών και στην ανάπτυξη ενός συστήματος έγκαιρης προειδοποίησης για τους επιβλαβείς οργανισμούς των καλλιεργειών, (v) στην ανάπτυξη της καλλιέργειας ζωοτροφών, (vi) στη διατήρηση της υγείας των ζώων και βελτίωση των φυλών και της διατροφής των ζώων- (vii) στην υιοθέτηση ορθών γεωργικών πρακτικών και ορθής διαχείρισης του ζωικού κεφαλαίου, όπως η μείωση της χρήσης χημικών ουσιών και φυτοφαρμάκων και ο μετριασμός της ρύπανσης, εθνικά προγράμματα εμβολιασμού και εκπαίδευση των γεωργών στη χρήση βιολογικών παρασίτων, (viii) στην υιοθέτηση καινοτόμων και σύγχρονων τεχνολογιών, όπως η ψηφιακή γεωργία, το καινοτόμο σύστημα ιχνηλασιμότητας σε επίπεδο γεωργικής εκμετάλλευσης και η κλιματικά έξυπνη γεωργία, (ix) στην ενίσχυση της αποδοτικής χρήσης του αρδευτικού νερού, (x) στην κατασκευή λιμνών λόφων και δεξαμενών νερού για καλύτερη αποδοτικότητα του νερού και προώθηση της υιοθέτησης σύγχρονων τεχνικών άρδευσης, (xi) στην υποστήριξη της χρήσης ανανεώσιμων πηγών ενέργειας στη γεωργία, και (xii) στην ενθάρρυνση της επαναχρησιμοποίησης των γεωργικών αποβλήτων, της παραγωγής κομπόστ από κτηνοτροφικές μονάδες και γεωργικών προϊόντων.

Για την ενίσχυση πιο αποτελεσματικών και χωρίς αποκλεισμούς γεωργικών και επισιτιστικών συστημάτων, η στρατηγική προτείνει: i) υποστήριξη του εκσυγχρονισμού των υποδομών της αλυσίδας αξίας και των συστημάτων μετασυλλεκτικής διαχείρισης, των χονδρικών και τοπικών αγορών, ii) δημιουργία μόνιμων και εποχιακών γεωργικών αγορών αγροτών για άμεση πώληση, iii) βελτίωση της ποιότητας και της ασφάλειας των προϊόντων με βάση βελτιωμένα εργαλεία ιχνηλασιμότητας, εργαστηριακές ικανότητες και καθιέρωση συστήματος ονομασίας προέλευσης των λιβανέζικων προϊόντων, iv) προώθηση της γεωργικής βιομηχανίας και της βιομηχανίας τροφίμων και ενίσχυση της αξιοποίησης των τοπικά παραγόμενων πρωτογενών προϊόντων (v) στήριξη των γεωργικών εξαγωγών και της πρόσβασης σε νέες αγορές, vi) οργάνωση της συνεταιριστικής εργασίας και των ενώσεων αγροτών στο επίπεδο των αλυσίδων αξίας με στόχο τους μικροκαλλιεργητές παραγωγούς, vii) διασφάλιση της άμεσης ανάκαμψης του τομέα, viii) διευκόλυνση της πρόσβασης σε επιδοτούμενα δάνεια για τους αγρότες και τις ΜΜΕ που εργάζονται στις βιομηχανίες γεωργικών προϊόντων διατροφής, ix) επένδυση σε συστήματα μετασυλλεκτικού χειρισμού για τη μείωση της απώλειας και της σπατάλης τροφίμων, x) διευκόλυνση της πρόσβασης σε παραγωγικές εισροές για τους αγρότες, συμπεριλαμβανομένων των γυναικών, ιδίως των νοικοκυριών με επικεφαλής γυναίκες, και xi) ενθάρρυνση των ιδιωτικών επενδύσεων κατά μήκος των αλυσίδων αξίας των γεωργικών προϊόντων διατροφής.

Η αύξηση της ανθεκτικότητας των μέσων διαβίωσης στις καταστροφές θα προωθηθεί μέσω i) της προσαρμογής στην κλιματική αλλαγή (βελτιωμένη πρόσβαση στη χρηματοδότηση και την ασφάλιση για το κλίμα, καθώς και σε κλιματικά έξυπνες γεωργικές τεχνικές, όπως η γεωργία διατήρησης, η έξυπνη φύτευση, η αναδάσωση και η αναδάσωση), ii) της βιώσιμης χρήσης των φυσικών πόρων, iii) της μείωσης της

υποβάθμισης του περιβάλλοντος και των φυσικών πόρων λόγω μιας πιο βιώσιμης γεωργίας και επεξεργασίας τροφίμων.

Όσον αφορά τη διακυβέρνηση, θεωρώντας την επισιτιστική ασφάλεια εθνική ευθύνη, για την επίτευξη των στόχων της ΝΑΣ, πρέπει να αναληφθούν ουσιαστικές δράσεις τόσο εντός όσο και εκτός του Υπουργείου Γεωργίας. Εσωτερικά, αυτό απαιτεί σημαντικές επενδύσεις για την ανάπτυξη των ανθρώπινων ικανοτήτων σε βασικούς τομείς (σχεδιασμός, διαχείριση, στατιστικές, πληροφόρηση και επικοινωνία) και τον εξορθολογισμό των αρμοδιοτήτων που απορρέουν από την όλη στρατηγική. Εξωτερικά, αυτό σημαίνει (i) εμπλοκή στον πολιτικό διάλογο με τους ενδιαφερόμενους φορείς που έχουν εντολή στο εθνικό πλαίσιο, (ii) τη δημιουργία αποτελεσματικών οργάνων συντονισμού, όπως το Ανώτατο Συμβούλιο Γεωργίας (συμβουλευτικό όργανο για την παροχή συμβουλών στον Υπουργό Γεωργίας, την προετοιμασία σχεδίων δράσης και τη δημιουργία ad hoc υποεπιτροπών), και μια Ανώτατη Διυπουργική Επιτροπή για τη λήψη πολιτικών αποφάσεων σε θέματα αγροδιατροφής.

Εν κατακλείδι, πρόκειται για μία καλά περιγραφόμενη στρατηγική στον τομέα της γεωργίας στον Λίβανο, η οποία θα μπορούσε να αποτελέσει πολύ χρήσιμο εργαλείο στα χέρια τόσο του δημόσιου όσο και του ιδιωτικού τομέα, ωστόσο οι απανωτές κρίσεις με τελευταία την εμπόλεμη κατάσταση στην περιοχή από τον Οκτώβριο του 2023 και την τεράστια έξαρσή της το β' εξάμηνο του 2024, καθιστούν αμφίβολες τις δυνατότητές της για το έτος που απομένει, εκτός και αν υπάρξει κατάλληλη και επαρκή χρηματοδότηση έστω για μέρος των μεγαλύτερων αξόνων που περιλαμβάνει. Ωστόσο, μπορεί πάντα να χρησιμοποιηθεί μελλοντικά, με τις κατάλληλες προσαρμογές και προτάσεις των εμπλεκόμενων φορέων, συνδέσμων και επιχειρηματικών ενώσεων της χώρας.

Γ.2 Δημιουργία διαφορετικού πιστωτικού συστήματος

Στον Λίβανο, οι γεωργικές εισροές (λ.χ. φυτοφάρμακα και λιπάσματα) είναι σχεδόν εξ ολοκλήρου εισαγόμενες και, ως εκ τούτου, ακριβές. Λόγω της έλλειψης γεωργικών πιστωτικών ιδρυμάτων και χρηματοοικονομικών προϊόντων για τους αγρότες σε προσιτές τιμές, οι εισαγωγείς και οι προμηθευτές των εισροών παίζουν επίσης τον ρόλο πιστωτικών δανειστών. Ωστόσο, η σημερινή έλλειψη ρευστότητας, λόγω της χρηματοπιστωτικής και οικονομικής κρίσης, μειώνει τη ζήτηση για γεωργικές εισροές και την ικανότητα των προμηθευτών να χορηγούν πιστώσεις, με κίνδυνο τον επηρεασμό της γεωργικής παραγωγής μεσοπρόθεσμα. Είναι απαραίτητο να ρυθμιστούν οι πιστώσεις και τα δάνεια, πιέζοντας για επίσημες συμφωνίες και απαγορεύοντας ορισμένες μη βιώσιμες πρακτικές. Οι εισαγωγές εισροών, μηχανημάτων και τεχνολογιών σε προσιτές τιμές θα ήταν σκόπιμο να διευκολυνθούν. Επιπλέον, η ανάπτυξη βραχυπρόθεσμων επιδοτήσεων εισροών ή πιστωτικών κουπονιών και η υποστήριξη βιώσιμων πρακτικών εντατικοποίησης για τη μείωση των κόστους, θα μπορούσε, επίσης, σύμφωνα με αναλυτές του κλάδου να βοηθήσει.

Γ.3 Βελτίωση της λειψυδρίας και της ποιότητας του ύδατος

Η γεωργία του Λιβάνου εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από το νερό. Ένα σχετικά υψηλό ποσοστό της γεωργικής γης (περίπου 50%) αρδεύεται. Η λειψυδρία, που επιταχύνεται από την κλιματική αλλαγή και την αυξανόμενη δημογραφική πίεση, αποτελεί σημαντική πρόκληση. Οι βροχογενείς καλλιέργειες, όπως τα δημητριακά, είναι ιδιαίτερα ευάλωτες, δεδομένης της απρόβλεπτης βροχής, καθώς και οι καλλιέργειες, που εξαρτώνται από το νερό για άρδευση (θερινά λαχανικά, σπωροκηπευτικά). Η ρύπανση του νερού, η αναποτελεσματικότητα της χρήσης του νερού και τα αναποτελεσματικά συστήματα άρδευσης αποτελούν μείζονα εμπόδια για την ανάπτυξη της γεωργίας. Τα περισσότερα κανάλια διανομής χρειάζονται συντήρηση, με αποτέλεσμα να διαπιστώνονται μεγάλες απώλειες, μέσω εξάτμισης και διαρροών. Οι προβληματικοί και παρωχημένοι νόμοι περιορίζουν την αποτελεσματική διαχείριση του ύδατος. Η ανάπτυξη νέων ποικιλιών καλλιεργειών, προσαρμοσμένων στις κλιματολογικές συνθήκες, είναι απαραίτητη, καθώς και η θέσπιση μέτρων για τη διαχείριση του νερού και σχεδίων άρδευσης. Επίσης απαραίτητη είναι η ανάπτυξη συστημάτων και χρονοδιαγραμμάτων για τη βελτίωση της αποδοτικότητας της χρήσης του νερού. Υποδομές υδάτων, όπως δεξαμενές νερού και τεχνικές βελτιώσεις είναι, επιπροσθέτως, αναγκαίες. Τέλος, εφόσον είναι διαθέσιμα, η διαχείριση των λυμάτων πρέπει να παρακολουθείται, ώστε να διασφαλίζεται η ποιότητα του νερού και των γεωργικών προϊόντων.

Δ. ΑΞΙΟΛΟΓΟΙ ΥΠΟ-ΤΟΜΕΙΣ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΚΑΛΛΙΕΡΓΕΙΑΣ ΣΤΟΝ ΛΙΒΑΝΟ

Δ.1 Η καλλιέργεια κάνναβης

Η καλλιέργεια κάνναβης στον Λίβανο αποτελεί κάτι περισσότερο από μία αόριστη ευκαιρία, που μπορεί να συμβάλλει στην ανάκαμψη της γεωργικής οικονομίας της χώρας. Σημειώνεται ότι στον Λίβανο υφίστανται σήμερα πολλά αγροτεμάχια, η ποικιλομορφία των οποίων έχει ήδη αυξηθεί, σε σύγκριση με περίπου έξι χρόνια πριν, οπότε και είχε ξεκινήσει η δημοσιοποίηση εκθέσεων για τη νομιμοποιημένη καλλιέργεια του φυτού της κάνναβης, ως συνταγή οικονομικής ανάπτυξης, η οποία θα μπορούσε να πενταπλασιάσει και να επισημοποιήσει την εκτιμώμενη ετήσια οικονομική παραγωγή των 200 εκατ. δολαρίων ΗΠΑ, από την παράνομη καλλιέργεια χασίς στις πιο απομακρυσμένες περιοχές της κυριότερης αγροτοπαραγωγικής κοιλάδας της χώρας, της κοιλάδας Μπεκάα.

Η νομιμοποίηση της καλλιέργειας κάνναβης στον Λίβανο πραγματοποιήθηκε μετά την έκδοση σχετικού νόμου για την ιατρική χρήση της το 2021, ωστόσο πολλά βήματα απομένει να γίνουν αναφορικά με τη βελτιστοποίηση της παραγωγής, εμπορίας και ανάπτυξης του κλάδου, έως να υπάρξει ουσιαστική συμβολή στην ανάκαμψη της εγχώριας οικονομίας. Πάντως, οι δυνατότητες οικονομικής ανάπτυξης της κάνναβης είναι τεράστιες, αν κρίνουμε λ.χ. από τις αγορές της Βόρειας Αμερικής -όπου οι εκτιμώμενες νόμιμες λιανικές πωλήσεις μαριχουάνας για ιατρική και ψυχαγωγική χρήση μόνο στις ΗΠΑ τετραπλασιάστηκαν την πενταετία 2015-2019, από τη χαμηλή βάση των 3 δις δολαρίων- ενώ εκτιμώμενες προβλέψεις θεωρούν ότι η αγορά των ΗΠΑ θα μπορούσε να ξεπεράσει τα 50 δις σε λιανικές πωλήσεις, το 2026. Εν κατακλείδι, στον Λίβανο, υπάρχουν προσδοκίες για νόμιμες πωλήσεις κάνναβης, αξίας πολλών εκατ. δολαρίων (εν αναμονή της νομιμοποίησης) στην Ευρώπη την επόμενη δεκαετία. Εδώ ειδικοί αναλυτές του τομέα υποστηρίζουν ότι η δυναμική της νόμιμης καλλιέργειας και μεταποίησης κάνναβης στον Λίβανο αποτελεί κάτι παραπάνω από βιώσιμο σενάριο, με στόχο την οικοδόμηση μίας αλυσίδας αξίας κάνναβης και εξαγωγίμων χαρτοφυλακίων προϊόντων κάνναβης, από το ιατρικό έως το ψυχαγωγικό.

Δ.2 Βιολογική καλλιέργεια: οικονομία αιγών και παραγωγή μηλίτη

Ο δεύτερος τομέας, στον οποίο οι εμπειρογνώμονες του κλάδου εδράζουν το μέλλον της λιβανικής γεωργίας, σε συνδυασμό με τις στρατηγικές αλλαγές και τις νέες επιχειρηματικές πρακτικές, αφορά την παραγωγή πολύτιμων πόρων από υπολείμματα, όπως ο πολτός της ελιάς και τα στέμφυλα σταφυλιών, την παραγωγή ενέργειας από βιομάζα και την γενικότερη εφαρμογή των αρχών της αγροτικής οικολογίας. Πρόκειται για εμπορικά μονοπάτια, που έχουν ανακαλυφθεί και από καινοτόμους Λιβάνιους παραγωγούς, οι οποίοι έχουν τολμήσει να προχωρήσουν σε λιγότερες παραδοσιακές διαδρομές στον αγροδιατροφικό τομέα, όπως της βιολογικής γεωργίας.

Η τελευταία αποτιμάται ως ιδιαίτερα κατάλληλη για μία χώρα, στην οποία η διαθεσιμότητα επιδοτούμενης ηλεκτρικής ενέργειας, καυσίμων και νερού, καθώς και η μεγάλη εξάρτηση από εισαγόμενα χημικά λιπάσματα, έχουν μετατραπεί σε σημαντικά προβλήματα. Η βιολογική γεωργία, ως γνωστό, βασίζεται στη χρήση λιγότερων εξωτερικών πόρων, συνεπώς λιγότερη ηλεκτρική ενέργεια και νερό και λιγότερες εισροές και πρώτες ύλες στην παραγωγική διαδικασία.

Δ.2.1 Success story: η λιβανική εταιρία Biomass

Τα ανωτέρω υποστηρίζονται σθεναρά και από την λιβανική επιχείρηση του γεωργικού τομέα Biomass, η οποία, αντί για λιπάσματα, χρησιμοποιεί τη δική της κομποστοποίηση. Συγκεκριμένα, όταν η οικογενειακή επιχείρηση το 2010 μετατράπηκε σε εμπορική επιχείρηση, επιδιώκοντας να φέρει βιολογικά προϊόντα στην εγχώρια αγορά, το επιχειρηματικό της μάντρα ήταν ότι ο Λίβανος αποτελεί μια ενδιαφέρουσα χώρα για την άσκηση βιολογικής γεωργίας. Οι λόγοι αυτοί ξεκίνησαν από τα γνωστά χαρακτηριστικά της επικράτειας με τις 300 ημέρες ήλιου το χρόνο, την εξαιρετική πρόσβαση σε ύδωρ και τα 18 μικροκλίματα και «παράθυρα» παραγωγής καλλιεργειών. Μετά από οκτώ χρόνια οικοδόμησης της επιχείρησης, η παραγωγική εταιρία, το 2018, διέθετε τρία πλήρως ιδιόκτητα αγροκτήματα και συνεργαζόταν με 55 συνεργαζόμενα αγροκτήματα, που είχαν αφοσιωθεί στα πρότυπα της βιολογικής γεωργίας. Αυτή η δομή άλλαξε κατά τη διάρκεια των ετών της κρίσης, οπότε ο αριθμός των ιδιόκτητων εκμεταλλεύσεων αυξήθηκε σε 15 και ο αριθμός των συνεργαζόμενων εκμεταλλεύσεων μειώθηκε σε 35. Ταυτόχρονα, ο αντίκτυπος της κρίσης μείωσε το μειονέκτημα κόστους, που είχαν τα επώνυμα και συσκευασμένα προϊόντα και τα μεταποιημένα τρόφιμα έναντι των συμβατικών προϊόντων. Συνεπώς, η βιολογική γεωργία έγινε πιο ανταγωνιστική, σε σύγκριση με τη συμβατική γεωργία, επειδή χρησιμοποιεί λιγότερες εισαγόμενες εισροές και πρώτες ύλες. Στα προβλήματα, συγκαταλέγεται το γεγονός ότι πολλοί εταίροι αγρότες πούλησαν τον εξοπλισμό τους κατά τη διάρκεια της κρίσης, οπότε η στροφή προς τις ιδιόκτητες εκμεταλλεύσεις συνοδεύτηκε από απώλεια παραγωγής.

Στα θετικά συγκαταλέγεται το γεγονός ότι η κρίση ενθάρρυνε τον βιολογικό προσανατολισμό της Biomass και οδήγησε την εταιρία να εκτιμήσει το συνολικό δυναμικό της αγοράς της εγχώριας κατανάλωσης και των εξαγωγών ως αρκετά ισχυρό, ώστε να μετατρέψει περισσότερες εκμεταλλεύσεις σε βιολογικές επιχειρήσεις με πλήρη πιστοποίηση και πρότυπα.

Ωστόσο, οι αναλυτές θεωρούν ότι ούτε η βιολογική ούτε η συμβατική γεωργία θα μπορέσουν να επιτύχουν πλήρη ή ευρείας κλίμακας υποκατάσταση των εισαγωγών τροφίμων. Όμως, μετά από δεκαετίες υποεπενδύσεων, η βιολογική γεωργία αποτελεί ένα νέο ξεκίνημα από την οικονομική κρίση της χώρας, με ζητούμενο τον εκσυγχρονισμό στη γεωργική προσέγγιση, την προώθηση των βιώσιμων τεχνικών καλλιέργειας στον Λίβανο και την αξιοποίηση των εμπορικών δυνατοτήτων, που μπορεί να προσφέρει μελλοντικά η βιολογική γεωργία.

Πέραν των ανωτέρω, πολλοί αναλυτές θεωρούν, όπως φαίνεται και από το επόμενο παράδειγμα, ότι υπάρχουν σημεία της λιβανικής γεωργίας, που μπορούν να συγκλίνουν με τις τάσεις ζήτησης και να ικανοποιήσουν τις ποιοτικές απαιτήσεις του ανεπτυγμένου κόσμου.

Δ.2.2 Success story: η λιβανική εταιρία Go Baladi

Ένας πολλά υποσχόμενος υποτομέας της γαλακτοκομικής οικονομίας είναι η οικονομία αιγών για την παραγωγή τυριών και γιαουρτιών από κατσικίσιο γάλα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η οικογενειακή επιχείρηση Go Baladi, η οποία δημιουργήθηκε το 2015, με το σκεπτικό να αντικατασταθεί το αγελαδινό γάλα από το κατσικίσιο, λόγω των πλεονεκτημάτων του κατσικίσιου γάλακτος για την ανθρώπινη υγεία. Αυτό που κάνει την εν λόγω εταιρία (Go Baladi - η επωνυμία της οποίας αποτελεί ένα έξυπνο λογοπαίγνιο) να ξεχωρίζει επιχειρησιακά, είναι η εστίασή της στη βιωσιμότητα, καθώς προμηθεύεται γάλα από μικρούς κτηνοτρόφους αιγών, που διατηρούν τα κοπάδια τους σε αγροτικές περιοχές, όπως τα βουνά Chouf και η κοιλάδα Bekaa.

Η σημερινή εταιρία πίσω από τη Go Baladi – η Hajjar Foods - δεν έχει ιδιόκτητες φάρμες, δεν βασίζεται σε εισαγόμενο κατσικίσιο ζωικό κεφάλαιο και η συνεργασία της με κτηνοτρόφους ελεύθερης βόσκησης και μεταναστευτικών κοπαδιών σημαίνει ότι η επιχείρηση αντιμετωπίζει μειωμένη ανάγκη για εισαγωγές, όπως ζωοτροφές. Οι ιδιοκτήτες της εταιρίας θεωρούν ότι το κατσικίσιο γάλα αποτελεί μέρος του παραδοσιακού πλούτου του Λιβάνου.

Όπως συμβαίνει με πολλούς τομείς της οικονομίας στον Λίβανο, η απουσία κινήτρων από πλευράς κράτους αποτελεί εμπόδιο για τη βελτίωση του ανωτέρω υπο-τομέα. Ωστόσο, η εν λόγω εταιρία επισημαίνει συνεχώς τις δυνατότητες εμπορίας των προϊόντων κατσικίσιου γάλακτος υψηλής ποιότητας στις αραβικές χώρες, όπου δεν είναι δυνατή η ελεύθερη βόσκηση των κοπαδιών. Στόχος της επιχείρησης είναι η διατήρηση στο άμεσο μέλλον, έως και ενός εκατομμυρίου αιγών σε περιπλανώμενα κοπάδια στον αγροτικό Λίβανο, γεγονός που θα σήμαινε ένα δυναμικό αύξησης του πληθυσμού των αιγών σε ποσοστό 100%.

Η Go Baladi αντιμετωπίζει τις συνήθεις προκλήσεις των περιορισμών της αγοραστικής δύναμης των καταναλωτών, που έρχονται σε αντιπαράθεση με τις απρόβλεπτες πληθωριστικές πιέσεις. Σημειώνεται ότι, στην αρχή της λειτουργίας της, η επιχείρηση έλαβε συμβουλευτική (τη γνωστή τεχνολογική λιβανική Berytech) και χρηματοδοτική υποστήριξη από ξένους αναπτυξιακούς οργανισμούς.

Δ.2.3 Success story: η λιβανική εταιρία Wata

Μια ακόμη τάση του τρόπου ζωής, του υγιεινού ποτού και των γεύσεων με λιγότερη ζάχαρη, που έχει συμβάλει στην εξειδικευμένη ποικιλομορφία της λιβανικής γεωργίας είναι η Wata, εταιρία, που παράγει έναν πρωτοποριακό μηλίτη μήλου από φρέσκα φρούτα. Η ιδρύτρια της εταιρίας, Soha Frem, ξεκίνησε την ιδέα της, σε οπωρώνα στους παράκτιους λόφους της περιοχής Keserwan του Λιβάνου, το 2019 - δύο μήνες πριν από τις εμφύλιες διαδηλώσεις εκείνου του Οκτωβρίου. Τότε, δεν υπήρχε πραγματική αίσθηση ενός προϊόντος μηλίτη στην αγορά του Λιβάνου, οπότε δεν ήταν εφικτό να προσδιοριστεί το μερίδιο αγοράς, που απευθυνόταν σε καταναλωτές υγιεινών ποτών, όπως ο μηλίτης, ως εναλλακτική λύση σε άλλα ποτά, επειδή η αγορά μηλίτη στον Λίβανο είναι νέα. Η Wata, λόγω του ελάχιστου ανταγωνισμού από εισαγόμενους μηλίτες, ξεκίνησε με ένα δυναμικό μονοπώλιο στην αγορά και συνεχίζει να κατέχει αυτή την πλεονεκτική θέση, έως σήμερα. Ωστόσο, αυτό που είχε πραγματική σημασία, για

τους ιδιοκτήτες της εταιρίας, ήταν το γεγονός ότι η Wata εργάστηκε προς την κατεύθυνση της δημιουργίας μίας κουλτούρας μηλίτη στον Λίβανο και "το ότι μπόρεσε να εισάγει μια νέα εμπειρία στην καθημερινή ζωή των Λιβανέζων".

Όσον αφορά τα οργανικά όρια ανάπτυξης της Wata, ο μηλίτης μοιράζεται πολλά από τα εμπόδια, που εμποδίζουν τη μαζική παραγωγή σε άλλους τομείς αγροδιατροφικών προϊόντων στον Λίβανο. Οι γεωργικοί παραγωγοί είναι σε θέση να παράγουν προϊόντα υψηλής ποιότητας, ωστόσο η ανταγωνιστικότητα προϋποθέτει τη δυνατότητα μαζικής παραγωγής, τη στιγμή που τα συγκριτικά πλεονεκτήματα στον Λίβανο, όσον αφορά το κόστος παραγωγής, είναι περιορισμένα, λόγω της έλλειψης υποδομών του γεωργικού τομέα, του κόστους του νερού και της ενέργειας. Ωστόσο, ουσιαστικά στοιχείο είναι η εστίαση στην ποιότητα και η μέθοδος παραγωγής της Wata, που απαγορεύει τη μαζική παραγωγή μηλίτη, κάτι που μπορεί εύκολα να επιτευχθεί με μηλίτη, που παράγεται από συμπύκνωμα. Ωστόσο, ο μηλίτης που παράγεται από φρέσκα μήλα δεν θα είναι ποτέ ένα μαζικό προϊόν, επειδή η παραγωγή είναι ακριβή, σύμφωνα με την εταιρία, η οποία κρίνει ότι ο δικός της λιβανικός μηλίτης έχει πολύ καλές στοχευμένες εξαγωγικές δυνατότητες, καθώς η εταιρία ξεκίνησε να εξάγει στη Νορβηγία, την Ελβετία και τη Γαλλία, σε αγορές υψηλού επιπέδου, με πελατολόγιο που αναζητεί ποιότητα, χειροποίητο προϊόν μηλίτη και ιστορία πίσω από το προϊόν.

Πάντως, σημειώνεται ότι παρά την κρίση που μαστίζει τον Λίβανο, λόγω και της πολεμικής κατάστασης που επικράτησε το 2024, οι τρεις ανωτέρω εταιρίες παρέμειναν βιώσιμες και συνέχισαν να αναπτύσσουν τη δραστηριότητά τους.

Ε. ΣΥΝΟΨΗ

Ε.1 Κύρια σημεία του Λιβανικού αγροτικού τομέα

- Η γεωργική παραγωγή αυξάνεται τις τελευταίες τρεις δεκαετίες στη χώρα. Επιπλέον, ο Λίβανος διαθέτει συγκριτικό πλεονέκτημα στην ευρύτερη περιοχή, στο εμπόριο φρούτων, λαχανικών και προϊόντων διατροφής.
- Σημαντικές και κύριες προκλήσεις του γεωργικού τομέα στο Λίβανο περιλαμβάνουν τις πρακτικές μετά τη συγκομιδή, τις υποδομές και την οργάνωση, την υποβάθμιση του εδάφους και την ρύπανση, λόγω της υπερβολικής χρήσης αγροχημικών, το υψηλό κόστος παραγωγής, τη χαμηλή παραγωγικότητα των φυτών και το ανειδίκευτο εργατικό δυναμικό.
- Στις κύριες ευκαιρίες για την ανάπτυξη του τομέα περιλαμβάνονται η υιοθέτηση της βιολογικής γεωργίας, η ψηφιακή καινοτομία, η καλύτερη ιχνηλασιμότητα των προϊόντων, η ολοκληρωμένη διαχείριση των παρασίτων, η βελτίωση της διαφάνειας κατά μήκος των αλυσίδων εφοδιασμού και τα προγραμματισμένα αρδευτικά συστήματα.

Ε.2. Γενικότερες προκλήσεις για τον τομέα

Η σημερινή πραγματικότητα, που επικρατεί στον Λίβανο, ως προς τη στήριξη του γεωργικού τομέα, επιβεβλημένα περιλαμβάνει τη βελτίωση των συστημάτων εμπορίας και διανομής, την εντατικοποίηση της προώθησης των προϊόντων, την εξεύρεση νέων αγορών, την ενίσχυση της έρευνας, την επιβολή της καταπολέμησης των παρασίτων και των ασθενειών, τη βελτίωση της κατάρτισης και των υπηρεσιών συμβουλευτικής, την παροχή υπηρεσιών επιθεώρησης και την ενίσχυση των υπηρεσιών υποδομής, που σχετίζονται κυρίως με την ηλεκτρική ενέργεια και την παροχή νερού.

Τα ανωτέρω εξάλλου προβλέπονται και στη Συμφωνία Σύνδεσης Ε.Ε.-Λιβάνου το 2002, η οποία επιτεύχθηκε υπό την ομπρέλα του προγράμματος της Ευρωμεσογειακής Εταιρικής Σχέσης το 1995. Η αξιολόγηση της Ευρωμεσογειακής Συνεργασίας ανέφερε ότι η ανάπτυξη του γεωργικού τομέα δεν θα ωφελήσει μόνο τον αγροτικό πληθυσμό, αλλά θα προωθήσει, επίσης, τη συνολική οικονομική κατάσταση του Λιβάνου, δεδομένου ότι ο γεωργικός τομέας διαδραματίζει πολλαπλό ρόλο στην οικονομία της χώρας. Μάλιστα, ένα ενημερωτικό σημείωμα της Παγκόσμιας Τράπεζας, που είχε δει το φως της δημοσιότητας το 2018, σχετικά με τις γεωργικές εξελίξεις στην Ιορδανία και τον Λίβανο, απέδιδε την αύξηση της γεωργικής παραγωγής και στις δύο χώρες, στην αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας και της γης, καθώς και στη χρήση χημικών λιπασμάτων. Ομοίως, η εθνική γεωργική στρατηγική του Λιβάνου για την περίοδο 2020-2025 υποστηρίζει πρωταρχικά την αύξηση της γεωργικής παραγωγής, κυρίως μέσω παραγόντων, που, κατά κανόνα, συνδέονται με την εξειδίκευση, την εντατικοποίηση και την εταιροποίηση της γεωργίας, έτσι ώστε να υπάρξει αντιμετώπιση της κατακερματισμένης δομής του τομέα και δημιουργία οικονομικών κλίμακας.

Ε.3. Ειδικότερες προκλήσεις για τον τομέα λόγω του πολέμου

Η τελευταία έκθεση της Παγκόσμιας Τράπεζας -η οποία σημειώνουμε ότι είναι η πρώτη που δημοσιεύτηκε στις 14 Νοεμβρίου 2024, μετά από πολλούς μήνες απουσίας γνωστοποίησης ευρημάτων για τον Λίβανο από πλευράς διεθνών οικονομικών οργανισμών γενικότερα, ελλείψει αξιόπιστων συνολικών στοιχείων- παρουσιάζει τα πορίσματα μίας ενδιάμεσης εκτίμησης ζημιών και απωλειών (Lebanon Interim Damage and Loss Assessment report, DaLA), που διεξήγαγε η Τράπεζα για να αξιολογήσει τις επιπτώσεις της σύγκρουσης, που επηρεάζει τον Λίβανο γενικά αλλά και σε επιμέρους τομείς, όπως ο αγροτικός τομέας, που αποτελεί το κύριο αντικείμενο της παρούσας έρευνας.

Συνεπώς, σε γενικότερο πλαίσιο:

Η Π.Τ. εκτιμά τις τομεακές ζημιές, που σημειώθηκαν από τις 8 Οκτωβρίου 2023 έως τις 27 Σεπτεμβρίου 2024 για τη γεωργία και το περιβάλλον. Εκτός από την εκτίμηση των ζημιών και των απωλειών, η έκθεση παρουσιάζει μια συμπληρωματική ανάλυση του αντίκτυπου της σύγκρουσης στην οικονομική ανάπτυξη του Λιβάνου, όπως μετράται μέσω του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος (ΑΕΠ). Η έκθεση διαπιστώνει ότι οι ζημιές μόνο σε φυσικές δομές ανέρχονται σε τουλάχιστον 3,4 δισεκατομμύρια δολάρια ΗΠΑ και εκτιμά ότι η σύγκρουση έχει προκαλέσει οικονομικές απώλειες ύψους 5,1 δισεκατομμυρίων δολαρίων ΗΠΑ, κατά τις ημερομηνίες λήξης της αξιολόγησης μέχρι τις 7 Νοεμβρίου 2024. Οι τελικές ζημιές και απώλειες λόγω της σύγκρουσης αναμένεται να είναι σημαντικά υψηλότερες, καθώς η σύγκρουση συνεχίστηκε έως και τις 26 Νοεμβρίου 2024 και επηρεάζονται όλο και περισσότεροι τομείς. Ο πόλεμος εκτιμάται ότι θα μειώσει την αύξηση του πραγματικού ΑΕΠ του Λιβάνου για το 2024 κατά τουλάχιστον 6,6%, ενώ πριν από τη σύγκρουση είχε προβλεφθεί μέτρια ανάπτυξη. Αυτό επιτείνει την πενταετή συνεχή απότομη οικονομική συρρίκνωση του Λιβάνου που ξεπέρασε το 34% του πραγματικού ΑΕΠ, χάνοντας το ισοδύναμο 15 ετών οικονομικής ανάπτυξης. Η έκθεση είναι χωρικά στοχευμένη και καλύπτει τουλάχιστον το 80% των περιοχών του Λιβάνου, που έχουν πληγεί από τη σύγκρουση το εξεταζόμενο διάστημα, οι οποίες κατανέμονται σε έξι από τις εννέα επαρχίες της χώρας (Baalbek-Hermel, Βηρυτός, Βεκαά, Όρος Λίβανος, Nabatiyeh και Νότος). Οι ζημιές στη γεωργία, που αποτελεί από τους λίγους εξαγωγικούς τομείς τη Λιβανικής οικονομίας, εκτιμώνται σε 124 εκατ. δολάρια ΗΠΑ, με απώλειες άνω του 1,1 δις δολαρίων ΗΠΑ, λόγω της απώλειας της συγκομιδής, που προκλήθηκε από την καταστροφή των καλλιεργειών και του ζωικού κεφαλαίου και τον εκτοπισμό των γεωργών. Το περιβάλλον, μέσω της υποβάθμισης των φυσικών πόρων και των επιπτώσεων στη διαχείριση στερεών αποβλήτων, έχει υποστεί ζημιές ύψους 221 εκατ. δολαρίων ΗΠΑ με απώλειες που εκτιμώνται σε 214 εκατ. δολάρια ΗΠΑ.

Σε ειδικότερο πλαίσιο:

Τα ακόλουθα πορίσματα της αξιολόγησης εξετάζουν τις απώλειες του πολέμου στον γεωργικό τομέα στον Λίβανο από τις 8 Οκτωβρίου 2023 και για μία περίοδο δώδεκα μηνών, με βάση τις ζημιές που προκλήθηκαν, οι οποίες, όπως προαναφέρθηκε, εκτιμώνται σε 1,1 δις δολάρια ΗΠΑ. Αναφορικά με τα προ σύγκρουσης ισχύοντα, οι επαρχίες Βεκαά, Nabatiyeh και Νότιου Λιβάνου ήταν εξέχουσες γεωργικές περιοχές, που παρείχαν το μεγαλύτερο μέρος των γεωργικών προϊόντων για τις τοπικές και διεθνείς αγορές. Ο αγροδιατροφικός τομέας συνέβαλε έως και κατά 80% στο ΑΕΠ των

περιοχών αυτών. Η περιοχή του Νότου από μόνη της ευθύνονταν για το 64% των εσπεριδοειδών της χώρας, το 94% των φυτειών μπανάνας, το 15% των ελαιόδεντρων και το 44% των τροπικών οπωροφόρων δένδρων της χώρας, συμπεριλαμβανομένου του 63% των δένδρων αβοκάντο, που τα τελευταία χρόνια είχε αρχίσει να καλλιεργείται εντατικά, δεδομένης της αυξημένης ζήτησης για το συγκεκριμένο προϊόν. Η κοιλάδα Μπεκάα παρήγαγε το 70% της παραγωγής σε λιβανικά σταφύλια, το 30% εκ των οποίων χρησιμοποιείται για την οινοποίηση. Η κτηνοτροφία, ιδίως η γαλακτοκομική παραγωγή, στήριζε περίπου το 60% των φτωχότερων γεωργικών νοικοκυριών στο Νότο. Ωστόσο, ο τομέας είχε ήδη αποδυναμωθεί από την οικονομική κρίση του 2019, η οποία περιόρισε την πρόσβαση στη χρηματοδότηση, η οποία με τη σειρά της επιδεινώθηκε από τις αλυσίδες χαμηλής αξίας και τους αναποτελεσματικούς δημόσιους φορείς. Με το 30% των συνεταιρισμών του Λιβάνου να εδρεύει στο Nabatiyeh και τις νότιες επαρχίες, η αγροτική βιομηχανία εξαρτόταν σε μεγάλο βαθμό από τη διεθνή βοήθεια και τη στήριξη των ΜΚΟ, η οποία όμως μειώθηκε λόγω της σύγκρουσης.

Ακόμη, οι ζημιές στον γεωργικό τομέα επήλθαν κυρίως λόγω της απανθράκωσης που επέφεραν οι φωτιές από τον πόλεμο και της εγκατάλειψης των μεγάλων εκτάσεων γεωργικής γης και κτηνοτροφίας, ιδίως στις νότιες περιοχές και στην περιοχή της κοιλάδας Bekaa, μαζί με τις χαμένες συγκομιδές, λόγω του εκτοπισμού των γεωργών από το νότο. Ο αντίκτυπος της σύγκρουσης ποικίλλει μεταξύ των περιφερειών, με τις περιοχές κοντά στα νότια σύνορα να υφίστανται τις σημαντικότερες ζημιές και απώλειες. Οι καλλιέργειες έχουν υποστεί ζημιές ύψους 25 εκατ. δολαρίων ΗΠΑ, οι οποίες, σε συνδυασμό με τον εκτοπισμό, οδηγούν σε απώλειες 12 μηνών, ύψους 601 εκατ. δολαρίων ΗΠΑ. Οι απώλειες μόνο για τις φυτείες μπανάνας εκτιμώνται σε 353 εκατ. δολάρια ΗΠΑ, λόγω τόσο των συνεχιζόμενων ζημιών όσο και της μη προσβασιμότητας των φυτειών, οι οποίες βρίσκονται όλες στην Τύρο και τη Σιδώνα. Η διατάραξη της συγκομιδής της ελιάς, που προκλήθηκε από τους βομβαρδισμούς και τους εκτοπισμούς εργατών, αναμένεται να οδηγήσει σε απώλειες ύψους 58 εκατ. δολαρίων ΗΠΑ, με το 12% των ελαιώνων στην εκτιμώμενη περιοχή να έχει καταστραφεί. Ο αντίκτυπος αυτός αναμένεται να έχει περαιτέρω επιπτώσεις στην αγορά, καθώς το ελαιόλαδο της περιοχής τυπικά διαθέτει πριμοδότηση 16%. Η παραγωγή εσπεριδοειδών έχει επίσης υποστεί απώλειες ύψους 16 εκατομμυρίων δολαρίων ΗΠΑ. Άλλες καλλιέργειες, όπως οι πατάτες και τα λαχανικά, υφίστανται επίσης σημαντικές απώλειες, με το 23% των αγρών στις περιοχές που αξιολογήθηκαν να έχουν πληγεί, με αποτέλεσμα να εκτιμάται ότι η ζημιά ανέρχεται σε 111 εκατ. δολάρια ΗΠΑ. Επιπλέον, το 19% των μικτών οπωρώνων και αγρών και το 16% των αγρών καπνού έχουν επηρεαστεί από τη σύγκρουση, ενώ το 16% των αμπελώνων έχει καταστραφεί. Το ζωικό κεφάλαιο έχει επίσης πληγεί σημαντικά, με ζημιές ύψους 99 εκατ. δολαρίων ΗΠΑ και απώλειες ύψους 533 εκατ. δολαρίων ΗΠΑ, επηρεάζοντας βοοειδή, πουλερικά, πρόβατα, κασίκες και άλλα ζώα. Τα πουλερικά υπέστησαν τις μεγαλύτερες απώλειες, 297 εκατ. δολάρια ΗΠΑ, ακολουθούμενα από τα βοοειδή με 154 εκατ. δολάρια ΗΠΑ. Η κατάσταση επιδεινώνεται περαιτέρω από τις διαταραχές στον εφοδιασμό με ζωοτροφές και την εγκατάλειψη κοπαδιών λόγω των εκκενώσεων που έγιναν, περιπλέκοντας τις μελλοντικές προσπάθειες ανάκαμψης. Είναι πολύ νωρίς ακόμη πάντως για εξαγωγή συμπερασμάτων ως προς την τακτική που θα ακολουθήσει το λιβανικό κράτος ως προς την αντιμετώπιση των ανωτέρω απωλειών, ενώ μέχρι στιγμής δεν υπάρχει κάτι επίσημα καταγεγραμμένο.

Ε.4. Κλαδικές εκθέσεις στον Λίβανο και προοπτικές συνεργασίας και ανάπτυξης εμπορικών γεωργικών σχέσεων Ελλάδος-Λιβάνου

Στον Λίβανο, η μοναδική σχετική διεθνής έκθεση, σχετική με τον κλάδο τροφίμων, αγροδιατροφικών προϊόντων και ποτών, που διεξάγεται σε ετήσια βάση στη Βηρυτό, είναι η Διεθνής Έκθεση, HORECA Lebanon 2025 & Cooking Festival (8-11/4/2025).

Με την ευκαιρία της HORECA 2025, η οποία, όπως φαίνεται, εφόσον δεν επαναληφθούν εχθροπραξίες, θα υλοποιηθεί κανονικά, σύμφωνα με τις πρόσφατες ανακοινώσεις της διοργανώτριας ιδιωτικής εταιρίας, το Γραφείο ΟΕΥ ενθαρρύνει και θα συνδράμει τις ελληνικές εταιρίες, που θα εκδηλώσουν ενδιαφέρον συμμετοχής, όπως έπραξε και στις εκδόσεις της έκθεσης για το 2023 και το 2024. Αποτιμήσεις των εν λόγω εκθέσεων έχουν αναρτηθεί στη Δ.Π. Αγορα. Σε κάθε περίπτωση, η προσέλκυση συμμετοχής ελληνικών εταιριών τροφίμων – ποτών – προϊόντων γκουρμέ και/ή βιολογικών στη λιβανική αγορά, η οποία διαθέτει μικρό μεν πλην όμως απαιτητικό αγοραστικό κοινό και μία μερίδα καταναλωτών με διατροφικές προτιμήσεις υψηλής εισοδηματικής στάθμης, αποτιμάται θετικά για την είσοδο των ελληνικών εταιριών εδώ. Εξάλλου, ήδη εμβληματικά ελληνικά προϊόντα απολαμβάνουν πολύ καλή αποδοχή σε όλες τις μεγάλες αλυσίδες υπεραγορών στον Λίβανο. Εξάλλου, στις ανωτέρω εκδοχές των εκθέσεων συμμετείχαν κανονικά σημαντικές εισαγωγικές ελληνικών προϊόντων λιβανικές εταιρίες, με τις οποίες το Γραφείο ΟΕΥ έχει σταθερή επικοινωνία.

Ακόμη, η στοχευμένη συνεργασία μεταξύ κρατικών υπηρεσιών αλλά κυρίως μέσω ομόλογων θεσμικών και κλαδικών φορέων, όπως κατ' επανάληψη έχει προταθεί από το Γραφείο μας, σε τομείς κατάρτισης ειδικευμένου προσωπικού και παροχής τεχνογνωσίας τόσο στον αγροτικό τομέα όσο και σε τομείς όπως προτύπων και προδιαγραφών, μέσω κατάλληλα προσαρμοσμένων προγραμμάτων και ανάπτυξης συνεργιών μεταξύ ομόλογων οργανισμών των δύο χωρών, προτείνεται ανεπιφύλακτα, καθώς η χώρα μας διαθέτει πλέον σημαντικό κεφάλαιο τεχνογνωσίας σε παραγωγή και προώθηση υψηλής αξίας αγροδιατροφικών προϊόντων.

ΣΤ. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στο πλαίσιο της λογικής των αγροτικών οικονομιών κλίμακας, η διαφοροποίηση των γεωργικών εκμεταλλεύσεων έχει καθιερωθεί ως ένας δρόμος για τη μείωση του κινδύνου της αγοράς, καθώς επίσης για τη βελτίωση της χρήσης των πόρων στη γεωργική εκμετάλλευση. Η ίδια λογική επιβάλλει επενδύσεις σε υποδομές και κεντρικές δομές μάρκετινγκ, ως εργαλείο για τη δημιουργία ανταγωνιστικών πλεονεκτημάτων, τη μείωση της απώλειας τροφίμων και την παραγωγή καλύτερης ποιότητας, με περισσότερη φροντίδα, τιμολόγηση του κόστους και επένδυση σε μεγαλύτερη ποικιλία και ποιότητα, η οποία αυξάνει την αξία των προϊόντων.

Εφαρμόζοντας παρόμοιες στρατηγικές οικονομιών κλίμακας στον Λίβανο, είναι πέραν από προφανές, απαραίτητες. Οι επενδύσεις σε νερό, ηλεκτρική ενέργεια, μεταφορές και εξειδικευμένες υποδομές του γεωργικού τομέα είναι ζωτικής σημασίας για τη βελτίωση της επισιτιστικής ασφάλειας και τη βελτίωση των οικονομικών επιδόσεων του αγροτικού Λιβάνου. Οι συντομότερες αλυσίδες εφοδιασμού τροφίμων, η παραγωγή και εμπορία προϊόντων υψηλής προστιθέμενης αξίας και η δημιουργία οικονομικών και κοινωνικών δικτύων είναι παγκόσμιοι νικητές, που συνδυάζονται οργανικά και βέλτιστα με επενδύσεις σε μέτριες οικονομίες κλίμακας.

Εν κατακλείδι, κρίνουμε ότι η γεωργική κοινότητα του Λιβάνου μπορεί να αναδειχθεί σε ένα εθνικό ολοκληρωμένο οικονομικό οικοσύστημα με αναζωογονημένη αγροτική επιχειρηματικότητα, οικογενειακές επιχειρήσεις με εξειδικευμένη τεχνογνωσία και ίσως ακόμη και εταιρικούς φορείς με έμφαση στη βιωσιμότητα; Μπορεί κάλλιστα να αποτελέσει μία πολύ αξιόλογη κατεύθυνση για ένα μικρό, έντονο και ποικιλόμορφο αγροδιατροφικό οικοσύστημα.

*Άλια Ν. Παπαναστασίου
Σύμβουλος Οικονομικών και Εμπορικών Υποθέσεων Α΄
Επικεφαλής Γραφείου ΟΕΥ Βηρυτού*

Ζ. ΧΡΗΣΙΜΟΙ ΣΥΝΔΕΣΜΟΙ - ΠΗΓΕΣ

Υπουργείο Γεωργίας Λιβάνου: <https://www.agriculture.gov.lb>

Υπουργείο Οικονομίας και Εμπορίου Λιβάνου: <https://www.economy.gov.lb>

Οργανισμός Τροφίμων και Γεωργίας Ηνωμένων Εθνών **(FAO)**:
<https://www.fao.org>

Διεθνής Κλαδική Έκθεση HORECA Λιβάνου:
<https://www.hospitalityservices.me>

Συνδικάτο Λιβανικών Βιομηχανιών Τροφίμων **(SLFI)**:
<https://www.sffi.org.lb>

Λιβανικό Ινστιτούτο Αμπέλου και Οίνου **(INVV)**:
<http://www.invv-lb.org>

Berytech
<http://www.beryttech.org>

Σχετικές αναρτήσεις Γραφείου ΟΕΥ Βηρυτού:

<https://www.agora.mfa.gr/infofiles-menu/infofile/87472>

<https://www.agora.mfa.gr/infofiles-menu/infofile/84370>

<https://www.agora.mfa.gr/infofiles-menu/infofile/83797>

www.agora.mfa.gr/ta-grafeia-oikonomikon-emporikon-upotheseon/grafeia-ana-xora/infofile/82784

www.agora.mfa.gr/ta-grafeia-oikonomikon-emporikon-upotheseon/grafeia-ana-xora/infofile/82151

www.agora.mfa.gr/ta-grafeia-oikonomikon-emporikon-upotheseon/grafeia-ana-xora/infofile/81796